

ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ім. Г.С. КОСТЮКА АПН УКРАЇНИ

ГРИБЕНЮК Геннадій Сергійович

УДК 159.9:37.0153

**“ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ САМОРЕГУЛЯЦІЇ
У НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ
РЯТІВНИКІВ”**

Спеціальність: 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня доктора
психологічних наук

Київ - 2007

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті психології імені Г.С. Костюка АПН України, лабораторія психології особистості ім. П.Р.Чамати.

Науковий консультант: член-кореспондент АПН України,
доктор психологічних наук, професор
Боришевський Мирослав Йосипович,
Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН
України, завідувач лабораторії психології
особистості ім. П.Р.Чамати

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Савчин Мирослав Васильович,
Дрогобицький державний педагогічний університет
ім. І.Я. Франка МОН України, завідувач кафедри
психології;

доктор психологічних наук, професор
Клименко Віктор Васильович,
Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН
України, головний науковий співробітник
лабораторії вікової психофізіології;

доктор психологічних наук, професор
Приходько Юлія Олексіївна,
Інститут педагогіки та психології
Національного педагогічного університету
ім. М.П.Драгоманова МОН України,
професор кафедри психології та педагогіки

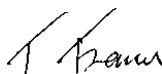
Провідна установа: Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника МОН України,
кафедра педагогічної та вікової психології

Захист відбудеться « 17 » квітня 2007 р. об 11 годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д 26.453.01 в Інституті психології імені
Г.С.Костюка АПН України

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Інституту психології імені
Г.С. Костюка АПН України за адресою: 01033, м. Київ, вул. Паньківська, 2.

Автореферат розісланий « » _____ 2007 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.О. Балл

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У сучасних умовах сприяння загальнонаціональним інтересам держави, а також забезпечення прав і свобод кожної окремої людини, її здоров'я, життя, нерозривно пов'язані із захистом від негативних впливів надзвичайних ситуацій природного, техногенного та іншого характеру. Зараз в Україні цей захист визнається одним із пріоритетних напрямів державної політики.

Активне включення людини у процес самозахисту, захисту навколишнього середовища від надзвичайних загроз ставить до неї строгі вимоги як до суб'єкта "самоперетворень". Враховуючи це, можна зрозуміти, якою гострою є необхідність у психологічних дослідженнях проблеми активізації внутрішніх резервів людини.

Для протидії сучасним природним і техногенним викликам, втрати від яких з кожним роком зростають, наближаючись до критичної позначки, в Україні створюється висококваліфікована, технічно оснащена, мобільна державна система цивільного захисту. У зв'язку з цим доцільним є виокремлення з меж військової, авіаційної, космічної психології специфіки діяльності рятувника, що пов'язана з екстремальними умовами, дослідження його потенційних особистісних можливостей.

Політичні, правові, виробничі, екологічні, соціальні, організаційні реалії вимагають врахування психологічного статусу фахівця-рятувальника, постать якого останнім часом стала надзвичайно значущою для суспільства. Поза аналізом психологічних проблем діяльності в екстремальних умовах – без побудови цілісних загальних та специфічних теоретико-методологічних засад психології саморегуляції у цій діяльності – неможливо суттєво поліпшити якість підготовки професіонала.

Міра наукової розробленості проблеми. Аналіз наукової літератури показав, що у дослідженнях проблеми професійної діяльності в екстремальних умовах та саморегуляції в ній увага акцентована на функціональних проявах людини, а особливості її поведінки як суб'єкта відповідальності та саморегуляції враховуються недостатньо.

Малодослідженим залишається аспект самосвідомості у проблемі долання екстремальності, що особливо актуально у зв'язку з аналізом психологічних механізмів саморегуляції особистості в екстремальній ситуації, а також зі специфікою впливів особистого смислу людини на розгортання професійної діяльності. Як відомо, упродовж багатьох років питання екстремальності вивчались переважно в межах суто об'єктивних методів психології. Тим часом, дослідження особливостей самоусвідомлення людиною процесу професіоналізації, процесу становлення, констеляції психологічних властивостей особистості, що сприяють оптимізації її підготовки до діяльності в екстремальних умовах, видаються вельми важливими для пошуку успішних заходів профілактики фахової неспроможності, боротьби з безпорадністю й недопущення завдяки цьому масових втрат серед фахівців оперативно-рятувальних служб (ОРС) та

населення.

У наукових працях є поодинокі описи саморегуляції фахівців ОРС та їх діяльності. Щодо комплексної психологічної теорії саморегуляції, то тут досягнення значно скромніші. Причин тому є декілька. Перша – це розходження у розумінні змісту та обсягу феноменів саморегуляції у психології; друга – відсутність загальновизнаного підходу до професійної діяльності, класифікації та переліку її видів.

Недостатня теоретична розробленість і висока актуальність психологічних проблем самоактивності особистості в екстремальних умовах діяльності зумовили вибір **теми** нашого дослідження: “Психологічні основи становлення саморегуляції у навчально-професійній діяльності майбутніх рятувальників”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано у рамках комплексної науково-дослідної теми лабораторії психології особистості ім. П.Р.Чамати Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України, „Психологічні закономірності становлення й розвитку духовності особистості” (державний реєстраційний номер 0106U000470). Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України (протокол № 2 від 26 лютого 2004 року) та узгоджено Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 4 від 28 квітня 2004 р.)

Об'єкт дослідження – особистісна саморегуляція рятувальника в екстремальних умовах професійної діяльності.

Предмет дослідження – особистісні, соціально-психологічні та психолого-педагогічні умови становлення і розвитку у майбутніх рятувальників здатності до саморегуляції як детермінанти ефективної професійної діяльності в екстремальних умовах.

Мета дослідження – з'ясувати особливості, рушійні сили і психологічні механізми саморегуляції особистості в екстремальних умовах професійної діяльності; розробити та обґрунтувати педагогічні технології, що забезпечують належну підготовку рятувальників до успішної діяльності за таких умов.

Гіпотези дослідження:

1. Виходячи з інтерпретації психологічної сутності діяльності особистості в екстремальних умовах у літературних джерелах, а також з власних теоретичних міркувань про основні характеристики досліджуваного феномену, маємо підстави вважати, що така діяльність ставить людину перед необхідністю оптимальної, а часто й максимальної мобілізації власних потенційних можливостей до самосуб'єктної регуляції, вияву високого рівня самоактивності з метою подолання перешкод та забезпечення успіху.

2. Провідними утвореннями в структурі особистості, що забезпечують належний рівень її самоактивності та успішність діяльності за екстремальних умов, є наступні:

- актуальна соціально-психологічна потреба у самореалізації, основним засобом якої є провідна діяльність;

- поєднаність суб'єктивного смислу діяльності в екстремальних умовах з усвідомленням її соціальної значущості, що забезпечує необхідний рівень мотивації;

- сформованість морально-релевантних цінностей, що найвиразніше виявляється у почутті власної відповідальності за наслідки діяльності;

- здатність до саморегуляції поведінки та діяльності на базі самосуб'єктної дії;

- сформованість умінь та навичок, адекватних специфіці діяльності в екстремальних умовах;

3. Процес становлення зазначених утворень в особистісній структурі суб'єкта діяльності оптимізується за умови педагогічного сприяння йому та зорієнтованості на нього змісту, основних напрямів та вимог до організації педагогічного процесу з підготовки майбутніх рятівників до діяльності в екстремальних умовах.

Відповідно до предмету, мети та гіпотез ми визначили наступні **завдання дослідження**:

1. Розробити теоретико-методологічні основи психології особистісної саморегуляції рятівників у професійній діяльності.

2. Розкрити динаміку і типи мотивації до діяльності в екстремальних умовах та проаналізувати їх взаємозв'язок з усвідомленням значення цієї діяльності в самореалізації.

3. Простежити становлення здатності особистості до саморегуляції та з'ясувати роль цієї здатності у розвитку самосуб'єктної дії як умови ефективної діяльності рятівників.

4. Дослідити, за яких умов особистісний смисл діяльності в екстремальних ситуаціях екстраполюється у контекст її соціальної значущості.

5. З'ясувати взаємозалежність між змістом морально-релевантних ціннісних орієнтацій як основи духовності особистості та умови становлення у неї здатності до саморегуляції в екстремальних умовах діяльності.

6. Вивчити психолого-педагогічні умови ефективної підготовки рятівників у освітніх закладах МНС України до професійної діяльності в екстремальних умовах.

Теоретико-методологічними засадами дослідження виступили загальнопсихологічні положення про єдність психіки і діяльності (Л.С.Виготський, О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн та ін); системний підхід до дослідження особистості (К.А.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, М.Й.Боришевський, Г.В.Ложкін, Б.Ф.Ломов та ін.); принципи детермінації та суб'єктної активності у їх взаємозв'язку (Б.Г.Ананьєв, Г.О.Балл, А.В.Брушлинський, Г.С.Костюк, О.М.Леонтьєв, С.Д.Максименко, В.О.Моляко, В.А.Роменець, С.Л.Рубінштейн); теорії та концепції становлення і розвитку особистості та психологічні умови педагогічного сприяння йому (Л.І.Божович, М.Й.Боришевський, В.В.Давидов, Г.С.Костюк, Т.М.Титаренко, М.І.Томчук, П.Р.Чамата, Н.В.Чепелева, Д.І.Фельдштейн та ін.); теорії функціональних емоцій (К.Ізард, Я.Рейковский); принципи гуманістичного

підходу до виховання (Я.А.Коменський, Й.Песталотці, І.О.Синиця, В.О.Сухомлинський, К.Д.Ушинський, А.Маслоу, К.Роджерс та ін.).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс психологічних методів та психодіагностичних методик: спостереження, констатувальний та формувальний експеримент, біографічний метод, метод професіографії, анкетування, інтерв'ю, метод експертних оцінок, методи тестування тощо.

Обробка отриманих результатів здійснювалась із застосуванням математико-статистичних методів, у тому числі кореляційного, кластерного і факторного аналізу (ліцензована програма «SPSS v12,0»).

Надійність та вірогідність результатів дослідження і сформульованих висновків забезпечено: методологічною обґрунтованістю теоретичних положень дослідження; використанням комплексу методів, що адекватні об'єкту, предмету, меті та завданням дослідження, а також віковим особливостям контингенту досліджуваних; репрезентативністю вибірки; коректним застосуванням параметричних і непараметричних методів математико-статистичної обробки та оцінки експериментальних даних. Про надійність отриманих даних свідчать також стійкість і повторюваність результатів.

Наукова новизна дослідження полягає: в обґрунтуванні теоретико-методологічних основ психології саморегуляції рятувника в екстремальних умовах професійної діяльності; у конкретизації поняття «самосуб'єктна дія»; у підтвердженні взаємозалежності між змістом морально-релевантних ціннісних орієнтацій рятувників та їх психологічною і фаховою готовністю до діяльності в екстремальних умовах; у розкритті соціально-психологічної сутності процесу становлення здатності особистості до саморегуляції та ролі останньої в розвитку самосуб'єктної дії як умови ефективної професійної діяльності в екстремальних ситуаціях; в науковому аналізі процесу становлення здатності до саморегуляції діяльності в екстремальних умовах у віковому контексті (курсанти 1-5 років навчання).

Вперше з'ясовано психолого-педагогічні умови ефективної підготовки рятувників до професійної діяльності в екстремальних умовах в освітніх закладах МНС України.

Теоретичне значення дослідження полягає у наступному: поглибленні психологічних знань про процеси саморегуляції особистості; з'ясуванні ролі індивідуально-особистісних та соціально-психологічних чинників її підготовки до діяльності в екстремальних умовах; визначенні й обґрунтуванні принципових підходів, способів і методів психолого-педагогічних впливів на особистість з метою формування у неї здатності до самосуб'єктної дії як базового механізму саморегуляції за умов екстремальності професійної діяльності; у з'ясуванні психолого-педагогічних умов, що сприяють актуалізації у майбутніх фахівців їх внутрішньоособистісних резервів.

Особливе теоретико-прикладне значення дослідження полягає у доведенні органічного взаємозв'язку професійного та духовного становлення

й розвитку особистості. Підкреслене найвищою мірою стосується особистостей, професійна діяльність яких пов'язана з ризиками, з екстремальністю умов праці.

Практичну значущість дослідження забезпечено: розробкою психодіагностичного комплексу для виявлення психологічних особливостей готовності фахівців оперативно-рятувальної служби до дій в екстремальних умовах; опрацюванням, науковим обґрунтуванням та впровадженням у практику програм психологічних тренінгів, семінарів та інших форм роботи, спрямованих на формування і зміцнення навичок самосуб'єктних дій (конструктивного самовпливу); розробкою практичних рекомендацій та заходів, що сприяють становленню досвіду професійної діяльності майбутніх рятувальників в екстремальних умовах.

Результати дослідження можуть бути широко використані у психодіагностичній, психопрофілактичній та психокорекційній діяльності практичних психологів системи Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи й інших вищих навчальних закладах та ін.

Апробація результатів дисертаційного дослідження

Результати дослідження знайшли своє відображення в монографії та низці інших одноосібних публікацій автора, доповідалися й обговорювалися на розширених засіданнях лабораторії психології особистості ім. П.Р. Чамати та Вченої ради Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Головні положення роботи обговорювалися на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, наукових та науково-практичних конференціях і семінарах, а саме: на Міжнародній науково-практичній конференції “Проблеми підготовки кадрів для пожежної охорони” (16-20 жовтня 1998 р., м. Москва); на науково-практичній конференції “Пожежна безпека - 2001” (червень 2001 року, м. Львів); на науково-практичній конференції «Організація виховної роботи у вищих навчальних закладах МВС України» (26-27 квітня 2002 року, м. Харків); на науково-практичній конференції “Пожежна безпека - 2003” (травень 2003 року, м. Харків); на II Міжнародній науково-практичній конференції «Надзвичайні ситуації: попередження та ліквідація» (23-25 липня 2003 р., м. Мінськ); на методологічному семінарі «Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі безперервної освіти» (16 грудня 2004 року, м. Київ); на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціально-психологічні детермінанти становлення громадянськості сучасної молоді у контексті спадщини А.С. Макаренка» (12-13 березня 2004 року, м. Полтава); на Міжнародній науково-практичній конференції “Психологія особистості: досвід минулого – погляд у майбутнє” (6-7 жовтня 2004 року, м. Одеса); на Науково-практичній конференції «Тероризм – загроза безпеці держави» (листопад 2004 року, м. Житомир); на III Міжнародній науково-практичній конференції «Надзвичайні ситуації: попередження та ліквідація» (15-17 червня 2005 р. м. Мінськ); на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Пожежна безпека та аварійно-рятувальна справа: стан, проблеми, і

перспективи” (30 листопада 1 грудня 2005 року, м. Київ); на Міжнародній науково-практичній конференції “Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства в Україні” (6-8 жовтня 2005 року, м. Дрогобич); на Міжнародній науково-практичній конференції „Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи” (4-5 жовтня 2006 року, м. Львів); на VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції рятувальників „Проблеми зниження ризику виникнення надзвичайних ситуацій в Україні” (11-12 жовтня 2006 року, м. Київ); на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Духовність у становленні та розвитку громадянськості особистості” (5-6 жовтня 2006, м. Київ).

Впровадження результатів дослідження у практику.

Результати дисертаційної праці впроваджено: у навчально-виховний процес Черкаського інституту пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля МНС України упродовж 1998-2004 рр., у формі розробки змісту й технологій викладання дисциплін із прикладної психології (передусім з проблем екстремальності та психології управління), а також стажувань і практик курсантів і фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавр, спеціаліст, магістр.

Результати дослідження застосовуються в програмах професійної підготовки рятувників у Головному управлінні МНС України на Черкащині та у центрах підготовки. Опрацьовані програми підготовки реалізуються з метою психологічного забезпечення діяльності пожежно-рятувальних підрозділів; під час підготовки фахівців збірних команд з пожежно-прикладного спорту, у корекційно-діагностичних програмах адаптації молодих фахівців соціально-психологічними службами Черкаського обласного та районних управлінь МНС України.

Публікації. Матеріали дисертаційного дослідження висвітлено у 50 працях, в тому числі в 1 монографії, 4 навчальних посібниках, 10 навчальних програмах і комплексах, 21 статті у фахових журналах і 15 статтях у збірниках матеріалів наукових, науково-практичних конференцій різного рівня (міжнародних, всеукраїнських, регіональних) та семінарів.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження і складається із вступу, шести розділів, висновків, списку основної використаної літератури (426 найменувань, із них – 17 найменувань – іноземною мовою), 4 додатків. Основний зміст дисертації викладено на 380 стор. комп’ютерного набору (16,5 друк. арк.). Робота містить 61 таблицю, 20 рисунків. Загальний обсяг дисертації 563 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Вступ містить обґрунтування актуальності проблеми дослідження та обраного напрямку дисертаційної праці; сформульовано об’єкт, предмет, мету, основні гіпотези, завдання дослідження; розкрито теоретико-методологічні засади. Викладено наукову новизну, теоретичне й практичне значення.

Наведено відомості про апробацію результатів дослідження та їх впровадження у практику; дана коротка інформація про основні публікації за дисертаційною темою.

Обґрунтовано потребу в розкритті органічної поєднаності процесу становлення саморегуляції діяльності у майбутніх рятувників із їх духовним розвитком, що має особливе теоретико-прикладне значення.

У першому розділі **“Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми становлення саморегуляції особистості”** розроблено та теоретично обґрунтовано схеми аналізу проблеми становлення саморегуляції.

Проблема саморегуляції у професійній діяльності рятувників пов’язана з різними аспектами психологічної науки. Її розв’язання неможливе, в першу чергу, без осмислення досягнень та знахідок, зроблених вченими в царині загальнотеоретичних та методологічних проблем психології. Крім цього, важлива роль тут належить дослідженням проблем етики, загальної, соціальної, педагогічної психології та психології праці, проблем самосвідомості та пізнання, мотивації та соціальної регуляції поведінки. Вагомий внесок в розробку проблеми саморегуляції внесли вчені, які вивчали окремі прояви саморегуляції в різних видах діяльності (О.А.Конопкін, Г.С.Нікіфоров, А.К.Осницький), проблеми морального розвитку особистості на різних вікових етапах (Л.І.Божович, М.І.Боришевський, І.В.Дубровіна, І.І.Чеснокова, В.Є.Чудновський). Викладаючи свою точку зору ми спирались на низку вищезгаданих робіт, в яких започатковано розв’язання проблеми становлення саморегуляції.

Суб’єктний підхід до моделювання саморегуляції особистості передбачав необхідність врахування наступних моментів:

а) з’ясування специфіки саморегуляції у професійній діяльності майбутніх рятувників через аналіз цільового, процесуального, змістового та результативного аспектів процесу задоволення їх потреби у самореалізації.

б) виокремлення особливостей фахівця оперативно-рятувальної служби, теоретичне та емпіричне обґрунтування характеристик його моделей: базових і вторинних, стабільних та варіативних, загальних й окремих, інваріантних, предметно спрямованих та результативних;

в) облік, моніторинг та спеціальний аналіз реальних зв’язків згаданих феноменів і утворень у сфері самосвідомості й мотивації досліджуваних.

Прагнення до цілісної інтерпретації саморегуляції майбутнього рятувника як прояву суб’єктності останнього зумовило розробку психологічної моделі саморегуляції, у якій вихідними є змістові суб’єктні характеристики та індивідуально-психологічні особливості реальної людини-фахівця. У нашій моделі запропоновано підструктури (комплексні параметри) у сферах: самосвідомості, мотивації, спрямованості ціннісно-смыслових утворень.

У кожній із підструктур моделі умовно виокремлено функції, які деталізують зміст і можуть бути використані з метою діагностики при складанні кваліфікаційних характеристик, професіограм і т.ін.

Отже, алгоритм моделювання передбачає такий шлях: суб’єкт – роль для себе, роль для інших - психологічна структура – психологічна

підструктура – функції – функціональні ланки.

Запропонована модель саморегуляції включає низку підструктур. Система цих підструктур-детермінант складає психологічний зміст саморегуляції особистості, який може бути представлений у вигляді наступної схеми (рис.1):

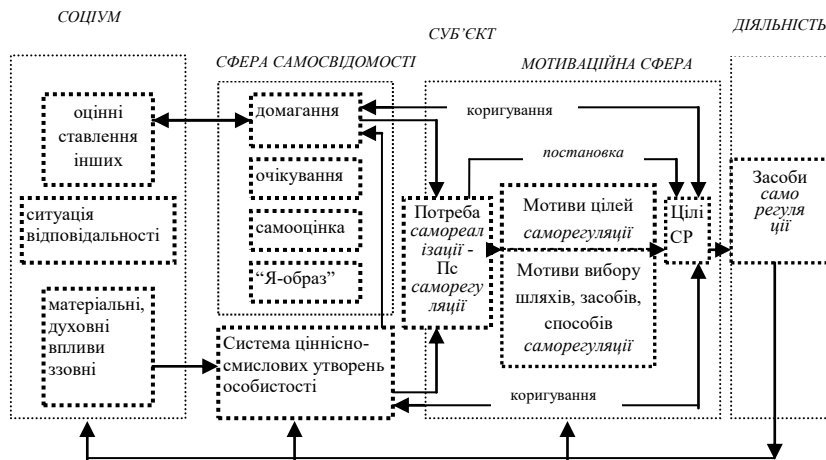

Рис.1 Психологічна структура саморегуляції

CP – саморегуляція; *Пс саморегуляції* – потребовий стан саморегуляції.

У схемі розгорнуто представлені два аспекти або виміри психіки: самосвідомості та потребово-мотиваційний, значеннєвий, але лише позначено аспект засобів саморегуляції. На схемі простежується низка розгалужених мотиваційно-емоційних структур, які у психологічному сенсі починаються з потребового стану. У процесі їх взаємодії спрацювують психологічні механізми самореалізації.

У другому розділі **“Теоретичне обґрунтування параметрів емпіричних моделей становлення саморегуляції майбутніх рятувників”** розкрито сутність теоретичних позицій, які зумовили вибір провідних аспектів дослідження, по-перше, та основних параметрів й вимірів змін, що відбуваються у досліджуваному феномені, по-друге. Це – наступні виміри та параметри:

діяльнісний вимір та параметри самособ'єктної регуляції; конкретно-суб'єктний вимір моделювання особистості фахівця; вчинковий вимір; регулювання мотивації в межах індивідуального вчинку; регулювання та розвиток мотивації професійної діяльності у контексті групової організації.

Як засвідчили результати теоретичного аналізу досліджуваного нами феномену, а також емпіричні дані, при оцінці потенціалу саморегуляції особистості необхідно враховувати наступне:

Саморегуляція у професійній діяльності рятувників – це певний рівень

функціонування і прояву їх професійної і моральної свідомості й самосвідомості, що особливо виразно виступає у фахівців під час розв'язання ними конкретних професійних завдань. Це – міра реалізації і одна із форм цілісного прояву потенціалу особистості як інтегрального утворення, в якому – професійні та моральні мотиви, цілі, цінності й смисли, що, домінуючи у свідомості й самосвідомості, актуалізуються специфічним чином за умов екстремальності та спонукають особу до відповідної діяльності. Це – синтез професійних та моральних складових, а також вплив індивідуальної свідомості й самосвідомості.

Саморегуляція особистості у професійній діяльності віддзеркалює ступінь сформованості у неї мотивації до розв'язання професійних завдань, впевненості у професійному призначенні, значущості професійних та інших цінностей, рішучості відстоювати їх до кінця – включно до самопожертви, готовність твердо і непохитно виконувати свій професійний обов'язок за будь-яких умов. Саморегуляція особистості об'єктивується, матеріалізується у поведінці та діяльності фахівців, результатах їх діяльності.

Показники становлення й розвитку саморегуляції ми розділили на дві взаємопов'язані групи: предметно-практичного плану та ті, котрі репрезентують стан духовності особистості, детермінуючись самосвідомістю особистості.

Модель саморегуляції структурно-різнотипна, поліморфна, складається з трьох прошарків властивостей суб'єкта саморегуляції:

базовий макрорівень - наскрізно-ситуативні *властивості* суб'єкта саморегуляції досягати поставленої мети упродовж років навчання, система яких змодельована за показниками предметно-практичного плану. Це – реалізовані курсантом особистісні *стратегії* саморегуляції у *сферах* його життєдіяльності: навчальній, міжособистісної взаємодії, включеності соціального «Я» у малу професійну групу, – як оцінений в балах *досвід* міри *успішності реалізації* (незначної, звичайної, успішної та найбільш успішної); останній характеризує суб'єкта на *рівні* мотивів-цілей вибору мети саморегуляції та його готовності до самосуб'єктної дії;

мезорівень – відносно узагальнені властивості-навички суб'єкта саморегуляції, які відносяться до широкого класу ситуацій, що змодельовані за показниками оцінних ставлень спрямованості самосвідомості, а також ієрархічної системи мотивів регуляції діяльності та її стилевих особливостей, який характеризує суб'єкта на рівні мотивів-обґрунтувань вибору шляхів, засобів, способів реалізації мети саморегуляції та його готовності до самосуб'єктної регуляції;

мікрорівень – локально-ситуативні властивості-стратегії суб'єкта, які задають певні сценарії поведінки майбутнього рятувника у конкретних професійних ситуаціях саморегуляції та характеризують суб'єкта на рівні мотивів-цілей вибору ним мети саморегуляції та мотивів-обґрунтувань і його комплексну готовність до самосуб'єктної регуляції. Зазначена спроможність суб'єкта складається із усвідомлення ним напружених, екстремальних моментів професійної діяльності, вміння регулювати їх під час розв'язання

завдань виявлення, сприйняття сенсу ситуації та його трансформації, за підсистемами: екстраполяції подій, прогностичною; інтерполяції попередніх подій, зворотньо зв'язковою; екстраполяції подій через їх синтез; інтерполяції подій, стабілізаційною; трансформації сенсу. Результативність “ввімкнення” підсистем може бути оцінена у балах.

У професійній діяльності в екстремальних умовах значне місце посідають групові дії. Колективно-груповий розвиток мотивації, а відтак і саморегуляції є найважливішою ланкою всієї системи професійної діяльності в екстремальних умовах. Він орієнтований, насамперед, на поєднання різних форм поведінки фахівців, для яких чітко дотримання норм є одним із головних показників високого рівня розвитку мотивації та відповідного рівня саморегуляції. Це стосується всіх елементів соціально-психологічної структури й етапів побудови групового зв'язку: комунікативного, мотиваційного та виконавчого.

У третьому розділі **“Діяльнісні чинники у професійному становленні рятувників”** представлено результати вивчення онтологічного плану саморегуляції професійної діяльності.

Було проведено пілотажне дослідження професійної діяльності рятувників, яким було охоплено 79 керівників різного рівня та вікових груп, спеціальностей та посадового положення (молодшого, середнього, старшого начальницького складу) пожежно-рятувальних підрозділів МНС України із трьох областей (Донецької, Черкаської, Чернігівської). У дослідженні за допомогою методів включеного спостереження, емпіричних оцінок, аналізу документів і результатів діяльності, із використанням методик Томаса-Кілмена, М.Вудкока, Д.Френсіса та опитувальника управлінських цінностей Г.А.Дмитренка вивчалися функції саморегуляції у структурі поведінки та управлінської діяльності рятувників (виміри проводились під час виконання службових обов'язків у спеціально відведений час).

Процес саморегуляції як специфічний вид психічної активності вивчався у проявах наступних здатностей рятувників: вносити зміни як у зовнішні, так і у внутрішні умови професійної діяльності; самостійно ставити нові цілі; співвідносити власні можливості з вимогами на основі самооцінки, уявлень особистості про себе. Аналіз результатів проведеного нами пілотажного дослідження засвідчив, що певна частина фахівців не досягає оптимального рівня збалансованості у взаємодії зовнішніх та внутрішніх чинників саморегуляції поведінки. Дисбаланс у співвідношенні останніх зумовлює появу в рятувників відчуття нереалізованості у професійній діяльності, безперспективності, а звідси – суб'єктивне відчуття перевантаження, постійного домінування професійних вимог над особистісним життям; до того ж частина досліджуваних відповідальність за це не покладає на себе. Подібні емоційні переживання можуть бути оптимізовані за умов детального вивчення конкретних обставин, котрі супроводжують діяльність.

На наступному етапі професіографічного дослідження за допомогою розробленого професіографічного опитувальника вивчалася здатність

рятівників до самосуб'єктної дії у процесі саморегуляції у звичайних та екстремальних умовах. Дослідженням було охоплено 150 працівників керівного складу середньої ланки управління: начальники караулів, заступники начальників частин, начальники частин, інспекторський склад (досліджувались представники різних областей України упродовж 1998 - 1999 р. під час навчання у ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля МНС України у процесі занять з психології). Досліджувались фахівці із стажем роботи від 2 до 10 років.

Професіографічне дослідження виявило загальну картину деструктивного впливу екстремальних ситуацій на особистість. З'ясувалось, що екстремальні ситуації по-різному впливають на ієрархію рівнів саморегуляції особистості фахівців. Ті, хто має достатні внутрішні резерви, здатні до активної адаптації, – вони можуть вдаватися до перекомпонування, переструктуризації засобів саморегуляції. Інші ж у подібних критичних ситуаціях розгублюються, стають безпорадними через негативні зміни у їхніх психічних процесах та станах: сонливість, несприйняття команд, погіршення здатності добре бачити, істеричні реакції на чинники екстремальності. Зрозуміло, що за таких умов у них знижується спроможність до вольових зусиль, до утримання та реалізації мети — отже, не доводиться говорити про ефективність самосуб'єктних дій та належний рівень саморегуляції.

Виходячи з нашої інтерпретації даних щодо успішності діяльності особистості в екстремальних умовах, а також з міркувань самих рятівників стосовно досліджуваного феномену, є підстави вважати, що така діяльність ставить людину перед необхідністю оптимальної, а часто й максимальної мобілізації власних потенційних можливостей, вияву високого рівня самоактивності з метою подолання перешкод та забезпечення успіху.

З огляду на специфіку професії, як масової, існувала потреба у незначній кількості надійних прогностичних критеріїв. До них ми віднесли загальну спроможність суб'єкта до саморегуляції в умовах впливу на нього екстремальних чинників психогенного ризику, спроможність до суб'єктивного контролю та мотивацію до діяльності.

За результатами вивчення звичайних та екстремальних умов діяльності були узагальнені методичні можливості, сформована за складом та змістом основна батарея психодіагностичних тестів і впродовж 1999 – 2000 років проведена апробація на вибірках різних категорій фахівців оперативно-рятувальної служби (n=391).

Отримані результати професіографічного вивчення підтвердили думку про те, що успішність діяльності в екстремальних умовах визначається: загальною спроможністю до саморегуляції моральної та мисленнєвої активності, станом здоров'я, а також мотивацією до діяльності.

Аналіз результатів професіографічного дослідження допоміг встановити, що екстремальні умови діяльності висувують специфічні вимоги до змісту та форм проявів спроможності суб'єкта до саморегуляції, таких характеристик особистості, як готовність прийти на допомогу, розвинуте почуття відповідальності, ініціатива, винахідливість, доброзичливість, статус

у колективі, сміливість та рішучість. Було встановлено, що відхилення рівня інтелектуального розвитку від середніх проявів у бік вкрай низьких, а також високих показників є негативною прогностичною ознакою стосовно успішності професійної діяльності в екстремальних умовах.

Виміри успішності професійного становлення на первинних посадах випускників були продовжені у 2000-2004 рр. Вибірку дослідження склали випускники ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля МНС України (n=861) та інших відомих ВНЗ, які працюють у Київській і Черкаській областях (n=312). Використовувалась основна батарея психодіагностичних тестів. Отримані дані періодично (раз на півроку) порівнювались із результатами експертного оцінювання керівниками підрозділів, де працювали випускники, за розробленими методиками, які моделювали предметно-практичний план діяльності фахівців, їх ділові та моральні якості.

Було проведено: моделювання предметно-практичного плану діяльності працівників-практиків; визначено успішність випускників пожежно-технічних навчальних закладів упродовж дворічної діяльності на первинних посадах та вивчена їх спроможність привести до оптимального рівня готовність до самосуб'єктної дії у сферах моральної, мисленнєвої діяльності та за характеристиками мотивації. Це дозволило проаналізувати параметри становлення саморегуляції працівників оперативно-рятувальної служби цивільного захисту.

На основі результатів професіографічного аналізу різних видів професійної діяльності фахівців розроблена класифікація цих видів. Психологічний образ кожного класу є специфічним поєднанням професійно важливих якостей — структурою, котра відображає сенсорно-перцептивний, моторний, інтелектуальний та особистісний компоненти діяльності й спрямованості психічної регуляції її суб'єкта. Класифікація розрахована на подальшу раціоналізацію системи підготовки фахівців та їх розподіл за штатними посадами. В межах цих проблем класифікація дозволяє проводити комплексний психологічний аналіз на основі виокремлення системи професійно важливих якостей у взаємопов'язаних видах професійної діяльності.

Завдяки професіографуванню діяльності вдалося дослідити праксеологічний план саморегуляції, в межах якого розв'язано окремі та загальні прикладні завдання: розроблено зміст необхідного методичного забезпечення професіографічного опитування, з'ясовано вимоги, які висувають умови діяльності до готовності самосуб'єктної дії рятівників за такими параметрами як обсяг, інтенсивність, тривалість, а також специфіку розгортання саморегуляційних дій у звичайних та екстремальних умовах.

Зазначене дало змогу перейти від онтологічного та праксеологічного планів функціонування саморегуляції у професійній діяльності до вивчення онтології її становлення упродовж п'ятирічної підготовки майбутніх рятівників.

У четвертому розділі «Чинники колективно-групової організації у професійному становлення рятівників» виокремлено та проаналізовано

результати вивчення зазначеного у назві розділу феномена, розкрито роль колективно-групової організації в становленні у майбутніх рятувників саморегуляції.

Вибірку дослідження склали курсанти ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля МНС України (n=908). Вивчення проводилось упродовж 1999-2004 років за допомогою методик визначення соціально-психологічного розвитку колективу Р.С. Немова, виміру самооцінки В.П.Каширіна, соціометричної методики та за даними спостережень, бесід, самоаналізу курсантів. У взводах проводились щорічні діагностичні зрізи, які дозволили виявити особливості динаміки становлення саморегуляції у первинному колективі, її інтраіндивідуальних механізмів та розвитку мотивів особистісної саморегуляції курсантів.

Як показало дослідження, можуть бути виокремлені певні типи становлення саморегуляції за такими критеріями: *по-перше*, залежно від прагнення особистості розширити сфери взаємодії із соціальним середовищем, яке за певних умов може сприяти всебічному розвитку індивідуальності (активна саморегуляція), або, навпаки, зредукувавшись, пристосуватись до вимог контактної групи (пасивна саморегуляція);

по-друге, за мірою виразного вияву морально-релевантної дії або навпаки; *по-третьє*, – за мірою значущості суб'єкту сфери регуляції стосунків;

по-четверте, за досягнутим результатом: позитивне становлення саморегуляції, пов'язане з успішним навчанням, дисциплінованістю, чесністю і т.ін; негативне – процес, що зумовлюється такими чинниками як нещирість, конфліктність у стосунках із молодшим начальницьким складом, порушеннями статутних норм.

З огляду на змістову сутність саморегуляції, *критеріями успішності* її становлення визнані внутрішні (усвідомлено-мотивована самоактивність особистості, потреби, мотиви, цілі, механізми саморегуляції, позитивна оцінка цього процесу особистістю, задоволеність результатами діяльності та власним положенням у рольовій структурі колективу) та зовнішні (ефективність результатів діяльності та поведінки успішність, дисциплінованість, участь у громадській роботі, позитивні показники у спорті; авторитет, сприятливе положення у рольових — офіційній і неофіційній — структурах стосунків) характеристики.

Отримані дані дозволяють розкрити *особливості вікової (покурсової) динаміки* зазначених характеристик, їх ролі у становленні саморегуляції у курсантів.

Зазначені вище характеристики були покладені в основу *диференціювання* спрямованості саморегуляції курсантів різних вікових груп. Базуючись на розробленій моделі внутрішньокурсових взаємин (у макро- і мікрогрупі), проаналізували як індивідуальні, так і вікові відмінності функціонування основних ланок структури саморегуляції: постановки мети, аналізу конкретної ситуації та прогнозу її можливих змін, пошуку засобів, способів досягнення мети, можливість власного прийняття рішень, їх реалізації, оцінка досягнутого та корекція. Саморегуляція у групах позитивного спрямування (80% від загальної кількості) стає опорою для

подальшого самовизначення особистості у колективі загалом.

Виявилось, що особливості міжособових стосунків як *в офіційній, так і неофіційній* структурах стосунків впливають на *успішність становлення* саморегуляції. Низький рівень саморегулювання особистості, а також егоцентрична спрямованість самосвідомості та відповідні негативні оцінні ставлення до інших не дозволяють успішно реалізуватись 10% курсантів, саморегуляція яких вирізняється низкою особливостей: неефективним функціонуванням структурних ланок саморегуляції, слабкістю функцій контролю, низьким рівнем усвідомлення особистісної значущості та актуальності саморегуляції у повсякденному житті.

Вивчення саморегуляції особистості у курсантському колективі виявило певні основні *тенденції динаміки змісту генералізованих мотивів-цілей* становлення саморегуляції. Зокрема, коли у процесі реалізації та прояву власної індивідуальності провідною метою саморегуляції курсанта стає досягнення суспільної та особистої значущості. Такий *тип мети* характерний на етапі входження особистості у колектив. Ця тенденція є передумовою подальшого розвитку саморегуляції особистості курсанта та прояву тенденції до якнайширшого вияву власної індивідуальності.

Успішність становлення саморегуляції у курсантів значною мірою залежить від *інтраіндивідуальних особливостей* механізмів саморегулювання особистості.

В основі прагнень курсантів виявити свою індивідуальність, домогтись визнання та бажаного ставлення до себе знаходяться *типові види потреби* у самореалізації: потреба отримати бажані результати діяльності (55% курсантів); потреба у спілкуванні, яка проявляється у прагненні бути з референтною групою, мати друзів, бути корисним людям (28-34%); домінантна потреба у самопізнанні та розвиток на цій основі впевненості у собі (виявлена у 8-13% курсантів).

Саморегуляція особистості курсантів залежить також від *змісту домагань*, тієї міри, якою індивідуальні можливості особистості відповідають місцю, яке та посідає у рольовій структурі колективу.

Як засвідчили результати дослідження *динаміки домагань* курсантів, більшість вступників (60% від загального числа) мають завищені домагання, що зумовлює певне ставлення до навчання та інших сфер життєдіяльності, а також відповідну саморегуляцію. Натомість на четвертому курсі у 60% курсантів переважають адекватні домагання (на першому вони були виявлені у 27% досліджуваних), 30% мають завищені і 5-7% характеризуються заниженими домаганнями. Отримані у дослідженні дані дозволили виявити виразні тенденції в розвитку домагань, їх вікову динаміку та взаємозв'язок останньої із процесом становлення й розвитку саморегуляції. Що стосується динаміки мотивів саморегуляції, то чітко простежується пролонгована дія механізму “зсуву” мотиву на мету: у структурі саморегуляції престижно-особистісні мотиви домінують на етапі складання групи, як прагнення займати певну позицію (положення) у рольових системах стосунків; та поступаються місцем мотивам, спрямованим на ефективність діяльності групи і підвищення

у такий спосіб власного психологічного статусу курсанта.

Саморегуляція поступово з проголошеної мети поведінки та діяльності перетворюються на мотив і спонуку. Завдяки цьому в курсантів поступово розвивається здатність до переосмислення реальної (наявної) ситуації та створення нового сенсу активності, що виступає суттєвою детермінантою розвитку саморегуляції. Виявлені нами різні за змістом, спрямованістю, смисловими характеристиками *мотиви-обґрунтування* дозволили розкрити особливості саморегуляції, зумовлені віком досліджених курсантів.

Саморегуляція курсантів відбувається як складний процес розв'язання низки протиріч, зумовлених чинниками колективно-групової організації у професійному становленні рятувників. Серед них протиріччя між потребою особистості у самореалізації та її можливостями; між мотивами вибору цілей саморегуляції і мотивами вибору засобів і способів їх реалізації; між спрямованістю мотивів на інших, колектив і особистісно-престижними мотивами саморегуляції особистості; між прагненням курсантів до виконання тих чи інших соціальних і соціально-психологічних ролей і відповідними можливостями курсантських колективів; між системою цінностей особистості і контактного соціального середовища; між прагненням особистості до саморегуляції та характером впливу на неї керівників і колективу загалом; домаганнями особистості та її реальним місцем у рольовій структурі колективу та оцінкою з боку соціального середовища.

У п'ятому розділі **“Показники сформованості цілісної динамічної мотиваційно-смислової системи у професійному становленні рятувників”** викладені результати вивчення статистичних зв'язків досліджених психологічних параметрів саморегуляції курсантів, у яких доволі складна й неоднозначна картина в різних компонентах моделі готовності до самосуб'єктної дії (ССД).

За допомогою факторного аналізу отримані п'ять факторних структур, які, з точки зору мотивації, що в них переважає, характеризують: 1) обрані пріоритети у навчанні, міжособистісній взаємодії, включеності у малу професійну групу; 2) вміння ситуативно регулювати напружені, екстремальні моменти професійної діяльності під час розв'язання завдань інтерпретації сенсу; 3) суб'єктивну оцінку спрямування самосвідомості та структур регуляції діяльності - сенс яких цілком узгоджується із психологічним змістом технології підготовки майбутнього рятувника до дій в екстремальних умовах.

В результаті аналізу розкривається суб'єктивний аспект індивідуальної саморегуляції психіки майбутнім рятувником.

Діагностичне забезпечення емпіричного дослідження здійснювалось за допомогою основного блоку методик, до якого увійшли: невербальний тест Р.Б. Кеттела, опитувальник Р.Амтхауера, вербальний тест творчих здібностей, особистісний орієнтаційний опитувальник В.Смекала, М.Кучери, опитувальник визначення рівня суб'єктивного контролю Дж.Роттера, методика ціннісних орієнтацій М.Рокича.

Вибірку дослідження склали курсанти (n=908) і слухачі-заочники

($n=265$). Вивчення проводилось упродовж 1999-2004 років. У групах слухачів-заочників проводився один діагностичний зріз, а в групах курсантів проводився поперечний зріз на 1-му курсі, потім курсанти 1-го курсу діагностувались на 5-му курсі. Така послідовність проведення дослідження дозволила виявити структурно-функціональні та динамічні залежності формування мотиваційно-сміслової системи у професійному становленні рятівників.

Аналіз отриманих даних проводився за етапами професійного становлення – від 1-го до 5-го курсу.

На рівні *кореляційних* залежностей було виявлено низку мотиваційно-сміслових феноменів:

Зокрема, виявлено позитивну значиму кореляцію ($p \leq 0,01$) генералізованих мотивів, які детермінують спрямування саморегуляції курсантів на досягнення у навчанні, із здатністю усвідомлювати напружені, екстремальні моменти професійної діяльності, вмінням регулювати їх під час розв'язання завдань інтерпретації сенсу ситуації. Змінні зазначених компонент готовності до ССД односпрямовані у 63% випадків виміряних показників.

Генералізовані мотиви, які спрямовують саморегуляцію курсанта на досягнення у навчанні, позитивно значимо ($p \leq 0,01$) корелюють із соціометричним статусом.

Дослідження також показало, що мотиви саморегуляції легше розгортаються в курсантів, у яких вищі показники мотиваційної спрямованості самосвідомості, котрі чіткіше усвідомлюють “задля чого” навчаються, працюють, живуть. В групі відмінників виявлені значимі зв'язки ($p \leq 0,01$) академічної успішності та низки показників мотиваційної спрямованості самосвідомості, чого не спостерігалось в групах незначної та середньої успішності.

Успішний досвід саморегуляції курсантів у навчанні загалом та професійному навчанні, зокрема, позитивно значимо пов'язаний із успішністю саморегуляції у міжособистісній взаємодії ($p \leq 0,01$).

Залежно від міри суб'єктної включеності курсанта у малу групу зростає його спроможність усвідомлювати напружені, екстремальні моменти професійної діяльності, вміння регулювати їх під час розв'язання завдань інтерпретації сенсу ситуації ($p \leq 0,01$). Тісний взаємозв'язок курсанта з членами малої групи позитивно впливає на зростання рівня саморегуляції.

Розкриті у дослідженні кореляційні залежності параметрів інтернальності та екстернальності розширили можливості змістової інтерпретації мотиваційних утворень саморегуляції, зокрема, щодо смислового феномену „брати відповідальність на себе”, який пов'язаний з рівнем інтернальності та зростає в групах, де “Я-концепція” розвивається в умовах максимальної взаємозалежності курсантів один від одного.

З'ясовано особливості кореляційних зв'язків між показниками мотиваційної сфери та сфери самосвідомості курсанта залежно від того, якою мірою адаптовані у професійно бажаному напрямку мотиви саморегуляції.

Отримані значення *середніх*, хоча і вирівнюють окремі тенденції, але

дають певне узагальнене уявлення щодо міри, якою проявляються саморегулятивні процеси у майбутніх рятувальників, зокрема, позитивної динаміки рівня локус-контролю впродовж 5 років навчання (+ 10%) та рівня мотивів саморегулювання у курсантів 1-го курсу порівняно з вступниками. До другого курсу та після нього статистично достовірних змін середніх значень рівня мотиваційних феноменів саморегулювання загалом не виявлено, проте є достатньо стійкою тенденція до зменшення параметрів та властивостей частини мотивів саморегуляції. Симптоматика успішності курсантів у навчальній діяльності, міжособистісній взаємодії, у досвіді включеності “Я” в малі курсантські групи, здатність до саморегуляції у напружені, екстремальні моменти професійної діяльності, мотиви (генералізовані, мотиви обґрунтування, мотиви спрямування самосвідомості та регуляції діяльності суб’єкта) – виявились у курсантів з другого по четвертий курс меншою мірою, ніж у курсантів першого курсу. Все це засвідчує недостатнє забезпечення розвитку згаданих утворень та сенсу саморегуляції у традиційному навчальному процесі.

У першій серії вимірів (на першому курсі) мотиваційно-смислової сфери курсантів, де був використаний набір психологічних змінних (всього 52), вдалося виділити 4-факторну модель. Фактор 1 - двополюсний, найбільша частка поясненої дисперсії (15,5%). До його складу входять: комплекс симптоматики загального показника рівня суб’єктивного контролю (0,897), інваріантного до деталізованих ситуацій діяльності суб’єкта; два показники середнього рівня узагальненості: інтернальність у царині досягнень (0,614) і невдач (0,643); ситуативні показники інтернальності, щодо служби (0,560), родини (0,552), стосунків (0,393), здоров’я (0,531). Цьому протиставлена тенденція суб’єктивних оцінок міри екстернальності та відповідальності, яку покладає “середньостатистичний” курсант на інших у різнорівневих ситуаціях розгортання ієрархічної структури системи регуляції ним власної діяльності.

Це означає, що, у першій серії вимірів переважає особистісний сплав із прагнення бути успішним, зокрема, у власній реалізації на службі, родинних стосунках, стосунках з іншими, тоді, як саморегуляція цих процесів уявляється курсантові не складною. Звідси, ймовірно, оптимізм, впевненість, щодо спроможності досягати бажаного. Це фактор типового початку професійного становлення, де поєднані генералізовані мотиви вибору мети саморегуляції й мотиви обґрунтувань шляхів, засобів, способів її досягнення. Між ними рівновага, яка ще не вимагає особливих зусиль для підтримання сумірності.

Фактор 2 (8,3%) виокремлює якості, характерні для групи курсантів із низьким рівнем суб’єктивного контролю, для яких самомотивування є сутнісно складним. Фактор 3 (6,7%) складений “суб’єктивним простором” соціальних очікувань, притаманних, насамперед, успішним у навчанні курсантам. Фактор 4 (6,1%) утворений, головню, “суб’єктивними просторами” групи курсантів із незначними досягненнями у взаємодії з іншими, низьким соціометричним статусом та високим ступенем егоцентричності у спрямованості самосвідомості.

У другій серії вимірів (на п'ятому курсі) статистичні розподіли результатів представлені 5-факторною моделлю. Фактор 1 складають утворення інтернальності суб'єкта саморегуляції - загальна (0,895) й у сфері невдач (0,684); стилі регуляції діяльності за показниками інваріантними до ситуацій (0,683); інтернальність у родинних стосунках (0,647), службі (0,583), досягненнях (0,565), ставленні до здоров'я, хворобливості (0,488); стилі регуляції діяльності у професійно-службовій сфері (0,479), екстернальність здоров'я (-0,306). Фактор загалом схожий на Ф-1 першої серії, але його вирізняє послаблення різнорівневих показників стилю регуляції діяльності, міри їх реалізованості (0,683 проти 0,760 та 0,479 проти 0,635); просування на перший план інтернальності невдач (0,684) й у родинних стосунках (0,647).

У факторі 2 другої серії вимірів вагомою стає екстернальність загальна (0,831), яка в ієрархії фактору виявляється на місці вищому для курсантів останнього року навчання, ніж у першокурсників. Фактор 3 виокремлює групу людей, яка має високий соціометричний статус (0,778; 0,633) та досвід найбільш успішної (0,547) та успішної (0,307) реалізації у навчанні. Структура фактору 4-го, на відміну від попередніх, не така однорідна й сконструйована навколо тенденцій спрямування самосвідомості суб'єкта (0,787) і його ставлень до інших. У факторі 5 відображено соціальний досвід мінімальної залежності «Я» курсанта від оціночних суджень інших в групі (0,670).

Факторне моделювання було продовжене на інших "суб'єктивних просторах" - спрямованості самосвідомості та ієрархічної структури системи регуляції діяльності (30 показників).

За показниками основних шкал тест-опитувальника у першій та другій серіях вимірів був проведений факторний аналіз (за принципом „варімакс”), зокрема, отримана 5-факторна модель, де представлений сенс мотивів-обґрунтувань вибору мети саморегуляції курсантів. Вибірка складала 176 осіб і була однорідною. Крім того, наступним факторним аналізом з'ясовано сенс показників шкали рівня суб'єктивного контролю, які виявляють багатовимірний профіль обраного суб'єктом стилю регуляції діяльності. Отримані виразні психологічні прояви. Так, оцінка курсантами 5-го року сенсу навчання позбавлена «ідеалізму» - для «просування по службі» (1-й фактор проти 5-го на початку навчання; 0,646). Їх не лякає перспектива залишитись без підтримки інших (на початку навчання - 2-ий фактор); вони не бачать сенсу «сподобатись іншим» (2-й фактор проти 4-го на початку навчання; 0,287). Випускники більше прагнуть до того, щоб мати вплив на перебіг подій, які з ними відбуваються (2-й фактор проти 5-го на початку навчання; 0,285), наростити власні зусилля (1-й фактор проти 5-го на 1-му курсі; 0,304), проте менше вірять, що зможуть здійснити свої плани (5-й фактор проти 3-го на початку навчання; 0,398) та не сподіваються на допомогу інших людей (3-й фактор проти 5-го на початку навчання; 0,456). Роки навчання підвищують суб'єктивну цінність бажання вести правильний спосіб життя, знижують внутрішній рейтинг бажання змінити щось в керівництві та відповідальності перед собою за погане управління в організації, допускають

повний контроль власних дій як підлеглого та бажання у складних обставинах краще почекати, доки проблеми розв'яжуться самі собою. Для випускника дещо більш актуальним уявляється перспектива тривалих цілеспрямованих власних зусиль, наполегливої праці та щасливої сім'ї.

З'ясовано, що, по-перше, логіка побудови факторних структур містить протилежні мотиваційно-сміслові атрибути. По-друге, факторні структури складаються інколи всупереч кількісним тенденціям, відміченим під час розгляду відповідних середніх значень, що свідчить про суб'єктивну значущість, яку вони набули для “середньостатистичного” курсанта. По-третє, показники інтернальності виміряних мотиваційно-сміслових утворень саморегуляції посідають, як правило, більш високі місця у факторній ієрархії, ніж тенденція до екстернальності. Разом із показниками здатності курсанта усвідомити напружені, екстремальні моменти професійної діяльності, вмінням регулювати їх під час розв'язання завдань інтерпретації сенсу конкретної ситуації, вони характерні для випускників, які психологічно більш “прагматичні” та “пластичні”.

Таким чином, аналіз мотивів та сенсу дозволяє залучити до кола чинників, які забезпечують успішність процесу становлення саморегуляції майбутніх рятувальників у навчальній професійній діяльності, широкий діапазон як об'єктивних, так і суб'єктивних обставин й передумов, що досі залишались поза межами їх теоретико-експериментального дослідження та впровадження у педагогічну практику.

У шостому розділі **“Духовні цінності у професійному становленні рятувальників”** подані результати експерименту, проведеного із експериментальною (n=30) та контрольною (n=30) групами курсантів ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля МНС України. Дослідження проводилось впродовж 2003-2004 навчального року під час підготовки курсантів за програмою освітньо-кваліфікаційного рівня “магістр”. Були проведені три зрізи показників: у I серії констатувального експерименту; через півроку, у II серії – перед початком формувального експерименту та у III констатувальній серії, як контрольний зріз після його завершення. Досліджувалась взаємозалежність між духовними ціннісними орієнтаціями рятувальників та особливостями їх діяльності й саморегуляції поведінки в екстремальних ситуаціях. Зазначена послідовність проведення дослідження дозволила з'ясувати рівні духовності, динаміку цього процесу та його вплив на навчально-професійну діяльність майбутніх рятувальників.

Була застосована система методичних засобів, зокрема: метод включеного спостереження, метод виявлення ціннісних орієнтацій, анкетування, бесіди з курсантами, самозвіти досліджуваних, контент-аналіз творів на задані теми, визначення локусу контролю, соціометрична методика, аналіз даних, біографічний метод.

В ході формувального експерименту були використані наступні засоби впливу на розвиток духовних ціннісних орієнтацій курсантів: 26-годинний спецкурс “Психологія особистості рятувальника”, соціально-психологічні тренінги з метою вироблення у досліджуваних здатності до

рефлексії та самосуб'єктної дії; круглі столи, на яких обговорювались події в житті курсантів, питання, які їх хвилювали; написання творчих робіт за темою спецкурсу з їх наступним обговоренням на круглих столах; індивідуальні та групові консультації з питань самовиховання; самозвіти.

Розкрито зміст критеріїв, на основі яких були визначені рівні розвитку духовних цінностей курсантів: високий, середній, низький, кожен з яких базувався на властивій досліджуваному констеляції описаних в дисертації критеріїв.

Як показав аналіз духовних цінностей курсантів, зокрема їх структурно-функціональних особливостей як утворень у свідомості та самосвідомості особистості, вони відзначаються багатоаспектністю, відносною стійкістю, багатогранними зв'язками та взаємозалежностями з іншими структурами та підструктурами особистості.

Аналіз емпіричних даних засвідчив, що сформованість сфери духовності, належний рівень її розвитку є важливою умовою, що забезпечує широту та гармонійність утворення й функціонування мотивації діяльності курсантів, успішного розвитку здатності до саморегуляції. Завдяки духовності особистість майбутнього рятувальника стає значною мірою незалежною від зовнішніх санкцій, зовнішнього контролю за її поведінкою та діяльністю. Така особистість виступає як самодостатній суб'єкт, відповідальний за власні вчинки.

Підтвердженням сказаного є емпіричні дані, отримані на констатувальному етапі дослідження стосовно частини курсантів, у яких було виявлено достатньо високі показники розвитку сфери їх духовності.

Кількість таких досліджуваних становила на констатувальному етапі близько 17 % експериментальної групи та 20% - контрольної, що показано у таблиці 1.

Таблиця 1.

Рівні розвитку духовних цінностей курсантів на констатувальному етапі дослідження

Групи досліджуваних					
Експериментальна			Контрольна		
Рівні	Кільк.досл	%	Рівні	Кільк.досл	%
Високий	5	16,7	Високий	6	20,0
Середній	12	40,0	Середній	10	33,3
Низький	13	43,3	Низький	14	46,7

Внаслідок формувальних впливів зміни сталися в усвідомленні досліджуваними експериментальної групи сутності та значення ціннісних орієнтацій духовної сфери особистості, а також відповідних їм якостей. Це стосується таких якостей як: доброта, справедливість, готовність допомагати людям, відповідальне й турботливе ставлення до людей

(*t*-критерій Ст'юдента дорівнює 3,982 при $p < 0,05$), здатність мислити критично, приймати адекватні рішення в екстремальних ситуаціях ($t = 3,241$; $p < 0,05$), сила волі, самовладання, витривалість, самоконтроль, прагнення до самовдосконалення, здоровий спосіб життя ($t = 2,623$; $p < 0,05$). Підвищився рівень здатності курсантів в оцінці себе як носіїв, суб'єктів духовних цінностей, перш за все тих, що стосуються сфери моральності, а також тих, котрі пов'язані з практичною діяльністю рятувника ($t = 2,241$; $p < 0,05$). Знизилась кількість досліджуваних, у яких до експерименту спостерігалися значні розходження між усвідомленням значущості духовних цінностей і їх дотриманням у поведінці та діяльності ($t = 1,865$; $p < 0,05$). Зміни мали місце у самоідентифікації досліджуваних з громадянськими, зокрема національними цінностями. ($t = 1,012$; $p < 0,05$). Отримані дані стосовно зростання у досліджуваних рівня готовності до самосуб'єктної дії. Більшість курсантів достатньо повно оволоділи технологіями самосуб'єктної дії, планування, визначення цілей, прогнозування оптимальних варіантів дій, поведінки загалом як у реальних, так і в уявлюваних екстремальних ситуаціях. Позитивні зміни у цьому плані були суттєвими, досягнувши статистичної значущості ($t = 3,631$; $p < 0,05$).

Позитивні, у переважній більшості випадків статистично достовірні зміни, що відбулися у сфері духовності курсантів стосовно динаміки розвитку у них духовних ціннісних орієнтацій завдяки застосованій системі формувальних впливів показані у таблиці 2.

Таблиця 2

Рівні розвитку духовних цінностей курсантів на формувальному етапі дослідження

Рівні	Експериментальна група				Контрольна група			
	До експерим.		Після експер.		II серія конст.		III сер. конст.	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Вис.	5	16,7	10	33,3	6	20,0	6	20,0
Сер.	12	40,0	17	56,7	10	33,3	11	36,7
Низ	13	43,3	3	10,0	14	46,7	13	43,3

Порівняння даних високого рівня розвитку духовних ціннісних

орієнтацій до і після формувального експерименту в основній групі досліджуваних і їх статистична обробка (за ϕ^* - критерієм Фішера) засвідчили виразну тенденцію до зростання ($\phi=1,505$; $p<0,06$); щодо середнього рівня статистично значущих показників не зафіксовано. Отримано зниження кількості досліджуваних з низьким рівнем розвитку духовних ціннісних орієнтацій на високому рівні статистичної значущості ($\phi = 3,072$; $p<0,01$). У контрольній групі суттєвих змін не сталося.

Враховуючи аналіз кількісних показників, що відображають процес оволодіння досліджуваними експериментальної групи духовними ціннісними орієнтаціями, маємо підстави зробити висновок про ефективність впровадженої у формувальному експерименті системи заходів.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи загальні підсумки проведеного дослідження, можна сформулювати такі основні висновки, які засвідчать розв'язання поставлених завдань:

1. Саморегуляція є невід'ємною складовою професіогенезу особистості. Процес становлення й розвитку саморегуляції охоплює всі етапи професійного життя людини і вирішальним чином зумовлює результативність виконання професійних функцій. Формування здатності до саморегуляції є одним з найважливіших завдань підготовки сучасного фахівця-рятувальника, оскільки забезпечує можливість виховання особистості, здатної самостійно приймати рішення, формувати й довізначати завдання у відповідності до вимог складних, мінливих ситуацій й завдяки цьому досягати поставлених цілей. Чинна у нашій державі система підготовки фахівців реалізується, як правило, у контексті традиційної предметно-інформаційної парадигми, а тому, зрозуміло, не може відповідати сучасним вимогам професійної підготовки. Основний недолік чинної системи полягає в тому, що в ній недостатньо реалізується суб'єктний підхід до виховання особистості як самодостатнього професіонала.

Зазначене найбільшою мірою стосується професійної підготовки особистості до діяльності, яка здійснюється в екстремальних умовах і передбачає сформованість у людини системи специфічних особистісно-професійних якостей, властивостей, здатностей, знань, умінь та навичок. Особлива роль належить при цьому новоутворенням, котрі заломлюються крізь призму самосвідомості. Лише через самосвідомість, завдяки їй можливе опредметнення, об'єктивація однієї із найактуальніших соціально-психологічних потреб людини як особистості – потреби у самовизначенні, самореалізації та самоствердженні.

2. Рушійною силою становлення саморегуляції в екстремальних умовах діяльності є смислотворення, спрямоване на формування й актуалізацію готовності мотиваційно-сміслової сфери суб'єкта, до того,

щоб особистісний смисл (засіб самоствердження) екстраполювався у контекст соціальної значущості, внаслідок чого уможливорюється оптимальна редукція суперечності між егоїстичними цілями людини та суспільною цінністю її діяльності. Така залежність, в свою чергу, актуалізує потребу у самосуб'єктній дії як інструменті, за допомогою якого вдається значною мірою здолати внутрішні завади на шляху до успішного досягнення мети діяльності.

3. На особливу увагу заслуговують отримані у дослідженні дані стосовно розвитку мотивації процесу саморегулювання. Це стосується, зокрема, визнання множинності мотивів саморегуляції як факту, доведеного результатами наших теоретико-емпіричних пошуків. Таке визнання зумовлює необхідність спрямованого розвитку множинності мотивів саморегуляції: внаслідок цього мотив стає власне особистісним утворенням, а не плінним, випадковим стимулом, що підтримується переважно зовнішніми спонуканнями. Завдяки цьому мотиваційно-сміслові утворення не просто беруть участь у спонуканні, спрямуванні, оцінюванні, регулюванні, плануванні саморегулятивних дій, операцій рятівника. Вони (мотиваційно-сміслові утворення) фактично роблять відображений (віртуальний) світ діяльності в екстремальних умовах „живим” (реальним), задаючи психічному образу конкретно-індивідні, суб'єктно-пристрастні параметри. Зазначене вельми виразно виявляється у процесах розвитку та саморозвитку мотивації малої професійної групи, де особлива, контролююча роль належить прийнятим у групі нормативним еталонам.

4. Як засвідчив аналіз результатів професіографічного дослідження, екстремальні умови діяльності диктують специфічні вимоги до змісту та форм проявів спроможності суб'єкта до саморегуляції таких характеристик особистості, як готовність прийти на допомогу, розвинуте почуття відповідальності, ініціатива, винахідливість, доброзичливість, статус у колективі, сміливість та рішучість. Отримані результати професіографічного вивчення підтвердили думку про те, що успішність діяльності в екстремальних умовах визначається: загальною спроможністю індивіда до саморегуляції моральної та мисленнєвої активності, станом здоров'я, мотивацією до діяльності.

5. Завдяки професіографуванню діяльності рятівників вдалося дослідити праксеологічний план саморегуляції у межах якого розв'язано загальні та окремі прикладні завдання: розроблено зміст необхідного методичного забезпечення професіографічного опитування, з'ясовано вимоги, які ставлять умови діяльності рятівників до самосуб'єктної дії за такими параметрами як обсяг, інтенсивність, тривалість саморегуляційних дій, відповідність міри напруженості саморегуляційних впливів специфіці розгортання останніх у звичних і екстремальних умовах. Моделювання предметно-практичного плану діяльності працівників-практиків, визначення її успішності за результатами входження у посади випускників пожежно-технічних навчальних закладів дозволило привести до оптимального рівня

готовність до самосуб'єктної дії у сферах моральної та мисленнєвої діяльності. За характеристиками мотивації вдалося проаналізувати параметри становлення саморегуляції та розробити класифікацію професій працівників оперативно-рятувальної служби цивільного захисту за психологічним критерієм.

6. Результати вивчення онтологічного плану становлення саморегуляції упродовж п'ятирічної підготовки майбутніх рятувників поглибили наукові знання про специфіку та особливості саморегуляції фахівця у площині аксіології, вияву готовності її складових до забезпечення самосуб'єктної дії через дослідження функціонування цілісної реальної мотиваційної сфери.

7. Як підтвердило дослідження, важливу роль у становленні фахівців-рятувників відіграє їх духовність. Процес розвитку духовних цінностей є необхідною умовою визначення провідних характеристик та напрямів життєвого шляху особистості рятувника загалом та у сфері його професійної діяльності, зокрема, як іманентного, внутрішнього утворення в структурі особистості. Духовне начало є тією внутрішньою інстанцією, завдяки якій особистість збагачується характеристиками самодостатнього суб'єкта активності, здатного до творчого, концептуального переосмислення та трансформації як зовнішніх умов діяльності, так і власних потенційних можливостей.

Духовні цінності, репрезентуючись у свідомості та самосвідомості суб'єкта діяльності, наповнюють гуманістичним сенсом мотиваційну сферу його особистості і сприяють професійній ідентифікації та самореалізації.

8. За даними формульовального експерименту, досягнення позитивних зрушень у сфері духовності рятувників передбачає створення та неухильне дотримання низки умов, таких як: орієнтація на суб'єкт-суб'єктну взаємодію; підтримання та реалізація ініціативи вихованців щодо форм та способів оволодіння сутністю духовних ціннісних орієнтацій як основи розгортання здатності до саморегуляції в екстремальних ситуаціях; забезпечення тісного взаємозв'язку між теорією та практикою, завдяки чому курсанти спроможні не лише усвідомити значущість духовних ціннісних орієнтацій у структурі особистості, але й збагнути, переконатися у їх інструментально-функціональній ролі в успішному перебігу професійної діяльності; широке застосування діалогічних способів оволодіння духовними ціннісними орієнтаціями, передусім, у складі малої професійної групи, що сприяє активізації мислительних процесів, включенню емоційно-вольової сфери, забезпечує виникнення та утримання на достатньо високому рівні інтересу досліджуваних до проблеми духовних цінностей особистості.

Перспективними надалі вбачаються дослідження, які стосуються: поглибленого вивчення психолого-педагогічних умов та чинників, що забезпечують ефективне формування саморегуляції особистості у професійному становленні фахівців різних спеціальностей; з виокремленням професійної специфіки функціонування механізмів саморегуляції та її адекватної поняттєвої інтерпретації, зокрема, у моделі самосуб'єктних дій у

тестових завданнях. Дослідження саморегуляції у згаданих аспектах допоможе розробити програми, методичні посібники, рекомендації для викладачів вищих навчальних закладів різних типів, так само, як закладів післядипломної освіти.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях автора:

Монографія:

1. Грибенюк Г.С. Розвиток саморегуляції у професійній діяльності майбутніх рятувальників. – Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля МНС України, 2006. – 539 с.

Навчальні посібники:

2. Грибенюк Г.С. Психологічна підготовка. – Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля МНС України, 2005. – 232 с.

3. Грибенюк Г.С. Розд. 1 Теорія управління: сутність, система – С.11-58; розд. 3 Поняття системного підходу в управлінні – С. 81-122; розд. 8 Формалізація управлінських відносин. Управлінські рішення: поняття, види, етапи прийняття – С. 298 – 315; розд. 9 Евристичні методи розв’язання завдань – С. 315 – 344 // Основи управління: посібник для курсантів (слухачів), студентів вищих навчальних закладів МНС України / Авт. кол. – Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля МНС України, 2005. – 410 с. (Внесок здобувача – 50 %)

4. Грибенюк Г.С. Основи практичної психології рятувальника: посібник для курсантів (слухачів), студентів вищих навчальних закладів МНС України Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля МНС України, 2005. – 290 с.

5. Грибенюк Г.С. Дидактичні матеріали для самостійної роботи курсантів: посібник для курсантів (слухачів), студентів вищих навчальних закладів МНС України Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля МНС України, 2005. – 57 с.

Статті у наукових фахових виданнях, включених до списку ВАК України:

1. Грибенюк Г.С. Саморегуляція поведінки особистості у професійній діяльності // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2004. – Т. VI. – Випуск 2. – С. 80-89.

2. Грибенюк Г.С. Саморегуляція та розвиток мотивації професійної діяльності в екстремальних умовах у контексті колективно-групової організації // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2004. – Т. VI. – Випуск 6. – С. 78-86.

3. Грибенюк Г.С. Саморегуляція як складова діяльності особистості в екстремальних умовах // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2004. – Т.

VI. – Випуск 4. – С. 73-80.

4. Грибенюк Г.С. Перспективи розроблення психологічних проблем професійної діяльності особистості в екстремальних умовах. // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2004. – Т. VI. – Випуск 5. – С. 83-91.

10. Грибенюк Г.С. Інтраіндивідні особливості механізмів саморегуляції курсантів // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2004. – Т. VI. – Випуск 8. – С. 90-97.

6. Грибенюк Г.С. Духовність як складова діяльності особистості в екстремальних умовах: принципи і технології дослідження // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2006. – Т. VIII. – Випуск 3. – С. 83-90.

7. Грибенюк Г.С. Особливості динаміки саморегуляції курсантів у первинному колективі // Педагогіка і психологія. Формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. пр. Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України; Запорізького обласного ін-ту післядипломної педагогічної освіти. – Київ-Запоріжжя, 2004. – Випуск 33. – С. 160-166.

8. Грибенюк Г.С. Типологічний підхід до саморегуляції особистості // Журнал практикуючого психолога: Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2005. – Випуск 11. – С. 164-171.

9. Грибенюк Г.С. Саморегуляція суб'єкта та прогноз діяльності в екстремальних умовах // Психологічні перспективи: науковий журнал Волинського державного університету ім. Лесі Українки, Інституту соціальної та політичної психології. – К., 2004. – Випуск 6. – С.35-42.

10. Грибенюк Г.С. Мотиви у структурі саморегуляції суб'єкта // Педагогіка і психологія. Науково-теоретичний та інформаційний журнал АПН України. – К.: “Педагогічна преса”, 2005. – Випуск 2 (47). – С.98-105.

11. Грибенюк Г.С. Розвиток спроможності спеціаліста до саморегуляції // Педагогіка та психологія. Вісник АПН України Науково-теоретичний та інформаційний журнал АПН України. – К.: “Педагогічна преса”, 2005. - № 3 (48). - С.89-97.

12. Грибенюк Г.С. Смысловая сфера саморегуляции субъекта // Научный часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наук. пр. НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 2005. - № 5 (29). - С.110-116.

13. Грибенюк Г.С. Психологічна класифікація спеціальностей оперативно-рятувальної служби цивільного захисту // Научный часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наук. пр. НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 2004. - № 2 (26). - С.301-308.

14. Грибенюк Г.С. Самоактивність як мотивований та осмислений процес // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук. пр. Київського державного лінгвістичного університету. – К., 2004. – Випуск 28. – С. 175-179.

15. Грибенюк Г.С. Предмет і спрямування самосуб'єктних дій у

тестовому завданні // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук. пр. Київського державного лінгвістичного університету. – К., 2005. – Випуск 29. – С. 227-231.

16. Грибенюк Г.С. Самореалізація особистості як соціально-психологічна проблема // “Наука і освіта”: науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. Спец випуск: “Психологія особистості”. – Одеса, 2004. – Випуск 6-7 . С. 67-70.

17. Грибенюк Г.С. Розвиток мотивації до професійної діяльності в екстремальних умовах у контексті самосуб’єктної дії особистості // Теоретичні і прикладні проблеми психології: Зб. наук. пр. Східноукраїнського національного університету ім. В.Даля МОН України. – Луганськ, 2005. – № 1(9). – С. 11-19.

18. Грибенюк Г.С. Розвиток мотивів саморегуляції курсантів // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Випуск 6. – С. 25-29.

19. Грибенюк Г.С. Психологічна структура саморегуляції у діяльності суб’єкта // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – Випуск 5. – С. 92-97.

20. Грибенюк Г.С. Типи самосуб’єктних впливів у професійній та тестовій ситуаціях // Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наук. пр. НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 2006. - № 6 (31). - С.97-103.

21. Грибенюк Г.С. Сформованість мотиваційно-сислової складової готовності до самосуб’єктної дії // Теоретичні і прикладні проблеми психології: Зб. наук. пр. Східноукраїнського національного університету ім. В.Даля МОН України. – Луганськ, 2006. – № 3(14). – С.82-89.

Статті та тези в інших наукових виданнях та матеріалах конференцій:

22. Грибенюк Г.С. Моральні цінності як регулятори поведінки особистості в екстремальних умовах діяльності // Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства в Україні. Зб. матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції. – Дрогобич: “Коло”– 2005. - С.46-54.

23. Грибенюк Г.С. Принципи й технології дослідження взаємозалежностей між духовністю особистості та її діяльністю в екстремальних умовах // Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства в Україні. Зб. матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції. – Дрогобич: “Коло”– 2005. - С.417-425.

24. Грибенюк Г.С. Обґрунтування методик дослідження мотиваційної сфери фахівця // Збірник наукових праць Київського військового гуманітарного інституту. Випуск 1 (6) – МОУ: КВГІ, 1998. – с.21-26.

25. Грибенюк Г.С. Розвиток саморегуляції майбутнього рятівника як суб’єкта дій у антитерористичних операціях // Вісник Житомирського

державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2004. – Випуск 18. – С. 25-29.

26. Грибенюк Г.С. Використання апарату математичної статистики для виявлення мотиваційно-сміслових особливостей // Науковий збірник вип. 1 книга 1. – Черкаси: ЧПБ МВС України - 1998.- С.84-88.

27. Грибенюк Г.С. Екстремальність та розвиток мотивації курсантів // Матеріали науково-практичної конференції “Організація виховної роботи у вищих навчальних закладах МВС України”. – Харків: Національний ун-т внутрішніх справ МВС України - 2002.- С.130-132.

28. Грибенюк Г.С. Вдосконалення системи безпеки підлеглих підлеглих у виконанні функціональних обов’язків начальника караулу // Збірник наукових статей. – Черкаси: ЧПБ МНС України - 2003.- С.42-46.

29. Організація та методика вивчення професійної мотивації фахівця // Збірник наукових праць Київського військового гуманітарного інституту – Випуск 3. Кн. 3 С. 102-106.

30. Грибенюк Г.С. Зміст і спрямованість мотиваційних утворень особистості в період професійного становлення // Збірник наукових праць Київського військового гуманітарного інституту. Випуск 3. Кн. 1 – МОУ: КВГІ, 1998. – С. 39-47.

31. Грибенюк Г.С. Організаційно-методичні питання дослідження мотиваційної сфери фахівця // Збірник наукових праць Київського військового гуманітарного інституту. Випуск 3. Кн. 2 – МОУ.: КВГІ, 1999. – С. 15-19.

32. Грибенюк Г.С. Застосування у дослідженні мотиваційно-сміслового аналізу // Збірник наукових праць Київського військового гуманітарного інституту. Випуск 3. Кн. 1 – МОУ: КВГІ, 1998. – С.25-41.

33. Грибенюк Г.С. Психологические аспекты подготовки пожарных-спасателей к профессиональной деятельности в экстремальных условиях // «Чрезвычайные ситуации: предупреждение и ликвидация»: 36.тезисов докладов II Международной научно-практической конференции. – Минск: издательский центр БГУ, 2003. – Часть 2. – С. 313-314.

34. Грибенюк Г.С. До питань оцінки розвитку мотивації фахівця // IV міжнародна науково-практична конференція “Пожежна безпека - 2003”: Матеріали науково-практичної конференції. – Харків: АПБУ, 2003.- С.337-339.

35. Методична система психологічної підготовки. // 36.наук.статей. – Черкаси: ЧПБ, 2005. – С. 3-9.

Навчальні програми та комплекси, методичні рекомендації:

36. Грибенюк Г.С. Програма проходження стажування курсантами 5-го курсу – Черкаси: ЧПБ, 2002. – 25 с.

37. Грибенюк Г.С., Вовк Н.П., Щерба Т.О. Навчально-методичні матеріали по предмету “Безпека життєдіяльності”. – Черкаси: ЧПБ, 2005. – 161с. (Внесок здобувача – 50%).

38. Грибенюк Г.С. Організація управління в діяльності пожежної охорони та аварійно-рятувальних служб: Програма навчальної дисципліни. – Черкаси: ЧПБ, 2002. – 47 с.

39. Грибенюк Г.С., Капля А.М., Щерба Т.О. Організація управління в діяльності пожежної охорони та аварійно-рятувальних служб: Навчально-методичні матеріали. – Черкаси: ЧПБ, 2005. – 57 с. (Внесок здобувача – 50%).

40. Грибенюк Г.С., Капля А.М., Щерба Т.О. Організація роботи з кадрами: навчально-методичний комплекс. – Черкаси: ЧПБ, 2005. – 113 с. (Внесок здобувача – 50%).

41. Грибенюк Г.С., Капля А.М., Щерба Т.О. Правове забезпечення діяльності пожежно-рятувальних підрозділів: навчально-методичний комплекс. – Черкаси: ЧПБ, 2005. – 34 с. (Внесок здобувача – 50%).

42. Грибенюк Г.С. Психологія - 3-й курс: Робоча програма навчальної дисципліни. – Черкаси: ЧПБ, 2005. – 23 с.

43. Грибенюк Г.С. Психологія: Робоча програма навчальної дисципліни для підготовки фахівців за спеціальністю № 7.092801 "Пожежна безпека" (спеціаліст). – Черкаси: ЧПБ, 2005. – 30 с.

44. Грибенюк Г.С. Соціальна психологія: Програма навчальної дисципліни для підготовки фахівців за спеціальністю № 8.092801 "Пожежна безпека" (магістр) за напрямками Державне та муніципальне управління у сфері цивільного захисту. – Черкаси: ЧПБ, 2005. – 36 с.

45. Грибенюк Г.С. Організація управління в діяльності пожежної охорони та аварійно-рятувальних служб: навчально-методичний комплекс. – Черкаси: ЧПБ, 2000. – 77 с.

46. Грибенюк Г.С. Психологія: навчально-методичні матеріали для підготовки фахівців за спеціальністю № 7.092801 "Пожежна безпека" (спеціаліст). – Черкаси: ЧПБ, 2000. – 33 с.

47. Грибенюк Г.С., Зіновська О.М., Шкарабура М.Г. Економіка пожежної та техногенної безпеки. – Черкаси: ЧПБ, 2000. – 275с. (Внесок здобувача – 50%).

Анотації

Грибенюк Г.С. “Психологічні основи становлення саморегуляції у професійній діяльності майбутніх рятувників”. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. - Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України. – Київ, 2007.

Дисертація присвячена вивченню психологічних основ становлення й розвитку саморегуляції у професійної діяльності за екстремальних умов у майбутніх рятувників упродовж 5 років їх навчання та виховання у спеціальному вищому навчальному закладі (інститут пожежної безпеки МНС України). Автором здійснено теоретичний аналіз проблеми та обґрунтовано концепцію саморегуляції особистості в екстремальних умовах діяльності. Запропоновано модель суб'єктної структури саморегуляції. Розкрито специфіку індивідуального та колективного вчинків як факторів саморегуляції

за умов екстремальності діяльності. На теоретичному та емпіричному рівнях простежено процес становлення саморегуляції особистості та її духовного потенціалу, що має суттєве значення для поглиблення теоретичних основ дослідження особистості як саморегулюючої, інтегральної системи. Запропоновано алгоритм цілеспрямованого формування у майбутніх рятувальників саморегуляції в екстремальних умовах діяльності.

Ключові слова: саморегуляція, модель суб'єктної структури саморегуляції; самосуб'єктна дія, мотиви саморегуляції, мотиваційно-смыслова структура саморегуляції; індивідуальний та груповий вчинок, духовність.

Грибенюк Г.С. “Психологические основы становления саморегуляции в профессиональной деятельности будущих спасателей”. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. - Институт психологии имени Г.С. Костюка АПН Украины. – Київ, 2007.

Диссертация посвящена изучению специфики становления саморегуляции в профессиональной деятельности будущих спасателей.

В исследовании показано, что саморегуляция является неотъемлемой составляющей профессиогенезиса личности. Формирование способности к саморегуляции спасателя является одной из важнейших задач подготовки современного специалиста, поскольку обеспечивает возможность воспитания личности, способной самостоятельно принимать решения, формулировать и “доопределять” задачи в соответствии с требованиями сложных, изменчивых ситуаций и добиваться реализации поставленных целей.

Исследованием подтверждена ведущая роль самосознания как необходимого личностного контекста, вне которого сложно сформировать социально-психологические механизмы, детерминирующие процесс становления любых образований, зарождение и развитие психологических функций в целостной структуре личности спасателя.

Движущей силой развития саморегуляции в экстремальных условиях деятельности является смыслообразование, благодаря которому личный смысл экстраполируется в контекст общественной значимости, становится возможной оптимальная редукция противоречия между эгоистическими целями человека и общественной ценностью его деятельности.

Особенно важным выводом, вытекающим из проведенного исследования, является признание необходимости развития множественности мотивации, благодаря чему мотив становится собственно личностным образованием, а не текущим, случайным стимулом, опирающимся преимущественно на побуждения извне.

Как подтвердил анализ результатов профессиографического исследования, экстремальные условия деятельности диктуют специфические требования к содержанию и формам проявления способности субъекта к саморегуляции, таким характеристикам, как готовность помочь, развитое чувство ответственности, инициатива, изобретательность,

доброжелательность, толерантность, смелость, решительность и др. Показана роль нравственной и мыслительной активности, состояния здоровья.

В исследовании рассмотрен психологический план саморегуляции. Проанализирован феномен самосубъектного действия и его роль в функционировании саморегуляции спасателя в экстремальных условиях деятельности.

Изучен онтологический план становления саморегуляции на протяжении 5-летнего периода подготовки будущих спасателей к деятельности в экстремальных условиях.

Представлены результаты исследования развития саморегуляции спасателей и уровни их духовного совершенства. Подтвержденные на теоретическом и эмпирическом уровнях факторы становления саморегуляции личности и ее духовного потенциала имеют существенное значение для углубления теоретических оснований исследования личности как саморегулирующейся интегральной системы. Результаты исследования дали возможность его автору разработать алгоритм формирования у будущих спасателей саморегуляции в экстремальных условиях деятельности.

Ключевые слова: саморегуляция, модель субъектной структуры саморегуляции, самосубъектное действие, мотивы саморегуляции, мотивационно-смысловая структура саморегуляции; индивидуальный и групповой поступок, духовность.

Grybeniuk H.S. Psychological fundamentals for the autoregulation becoming in the professional activities of future rescuers. – Manuscript.

Thesis for a Doctor degree in psychological sciences, specialty 19.00.07. – pedagogical and developmental psychology. G.S.Kostiuk Institute of Psychology of Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kyiv, 2007.

The thesis is devoted to the study of psychological foundations for the becoming and development of future rescuers' autoregulation during their learning and upbringing at a specialist higher education institution. The author carried out a theoretical analysis and substantiated the conceptualization of the personality's autoregulation in the activities under extremal circumstances. The model of autoregulation subject structure has been suggested. The specificity of individual as well as collective and group actions as factors that are both prerequisites and mechanisms for the functioning of autoregulation under the extremal circumstances of an activity has been unfolded. The interdependence between the process for autoregulation becoming in the personality and its spiritual potential has been proven at a theoretical and empirical levels. That is crucial for enriching theoretical fundamentals of studies of the personality as an integral system. The algorithm for teleonomic formation of future rescuers' autoregulation in the activities under extremal circumstances has been put forward.

Key words: autoregulation, model of autoregulation subject structure, autosubject actor, autoregulation motives, motivational and sense-forming sphere of autoregulation, individual and group action, spirituality.

Підписано до друку 06.03. 2007 р. Формат 60×84/16.
Папір офіс. Гарнітура Times New Roman. Друк ризограф.
Ум.друк. арк.1,9 Обл.-вид. арк.1,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 23

Видавництво Черкаського інституту пожежної безпеки
ім Героїв Чорнобиля МНС України
18034, м.Черкаси вул. Онопрієнка, 8
Тел. 55-09-41